

ПОНЯТТЯ ТА СТРУКТУРА ІНСТИТУТУ РЕЧОВИХ ДОКАЗІВ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

*А. С. Зеленьк,
провідний спеціаліст
Управління
Держтехногенбезпеки
у Закарпатській області,
аспірант Закарпатського
державного університету*

Правові норми, які регламентують використання речових доказів у цивільному процесі, належать до загальних правових інститутів цивільного процесуального права, оскільки речові докази характерні для будь-яких категорій цивільних справ, в основі яких лежить судове доказування. Крім того, цей правовий інститут проявляється на будь-якій стадії цивільного процесу, що також підтверджує його загальний характер. Однак у його структурі наявні правові норми, характер яких залежить від того, на якому рівні їх розглядати.

Використання речових доказів у цивільному процесі та інших видах правозастосовчого процесу було предметом дослідження таких учених, як Є. І. Білозерська, О. Т. Боннер, А. О. Власов, С. П. Ворожбит, Г. Ю. Гусяков, В. Я. Дрохов, Я. С. Калмикова, С. О. Короткий та інших. Проте науковці не розглядали поняття та структуру інституту речових доказів як сукупності норм не тільки процесуального, а й матеріального права, а також не визначали їх місце у системі цивільного процесуального права.

Метою даної статті є розкриття комплексного характеру інституту речових доказів у цивільному процесі та визначення місця правових норм, що входять до інституту речових доказів у системі цивільного процесуального права.

Питання нормативної регламентації речових доказів у чинному ЦПК України не зосереджене у рамках одного структурного підрозділу Кодексу, а зустрічається у межах як розділів, що належать до загальної частини, так і розділів особливої частини. У Розділі I ЦПК «Загальні положення» в окремій главі, присвяченій доказам, ст. 57 дає перелік процесуальних засобів доказування, серед яких виділяють речові докази, в тому числі аудіо- і відеозаписи. Крім того, у ст. 65 подається легальне визначення речових доказів: предмети матеріального світу, що містять інформацію про обставини, які мають значення для справи. У цьому загальному Розділі I також визначаються види судових витрат, що пов'язані з оглядом доказів за місцем їх знаходження (п. 5 ч. 2 ст. 79 та ст. 87 ЦПК). Крім того, до загальних положень, пов'язаних із речовими доказами у розділі I ЦПК, можна виділити норми, які стосуються тимчасового вилучення речових доказів як заходу процесуального примусу (ст.ст. 90–91, 93).

В інших розділах ЦПК, що регламентують окремі види цивільного судочинства (наказне, позовне, окреме провадження), питання регламентації речових доказів компактно зосереджено у Розділі III, який стосується позовного провадження. Зокрема, у главі «Проведення у справі до судового розгляду» у ст.ст. 133–135, які стосуються забезпечення доказів, ідеться про речові докази, дослідження яких, у тому числі й за місцем знаходження, розглядається як спосіб забезпечення доказів (ч. 2 ст. 133 ЦПК); ст. 139 ЦПК регламентує зберігання речових доказів; ст.ст. 140–141 ЦПК – огляд речових доказів за місцем знаходження та огляд речових доказів, які швидко псуються; ст. 142 ЦПК

Розкривається комплексний характер інституту речових доказів у цивільному судочинстві, характер та місце його правових норм на рівні правового інституту, доказового права та галузі цивільного процесуального права.

Ключові слова: речові докази, інститут права, загальні та спеціальні норми, цивільний процес

вирішує питання, які пов'язані із поверненням речових доказів; ст. 146 ЦПК містить презумпцію визнання факту, для встановлення якого призначалася судова експертиза, якщо особа ухиляється від подання експертам необхідних матеріалів (тобто речових доказів). У наступній главі, що стосується судового розгляду, закріплені правила дослідження речових доказів: ст. 187 та ст. 189 ЦПК. Окремо встановлено специфіку дослідження записів телефонних розмов – ст. 186 ЦПК.

У розділах ЦПК, які регламентують наказне та окреме провадження, або що стосується перегляду рішень та ухвал суду, окремо цивільні процесуальні норми щодо речових доказів не містяться, хоча вимоги, за якими може бути виданий судовий наказ, мають бути підтверджені виключно письмовими документами, але при подачі заяви про скасування судового наказу обмежень видів процесуальних засобів немає (п. 5 ч. 3 ст. 105 ЦПК).

Крім того, використання речових доказів окремо регламентується нормами матеріального законодавства, які мають стосунок до певної категорії цивільних справ. Наприклад, якщо мова йде про такі види речових доказів, як аудіозапис чи відеозапис, то при вирішенні питання допустимості їх до справи суд повинен пересвідчитися у відсутності порушень встановленого законом порядку їх отримання. Так, якщо хто-небудь хоче захистити честь та гідність внаслідок недостовірних відомостей, які було поширено на телебаченні, то має за встановленою процедурою отримати відеозапис телепрограми (ст. 48 Закону України «Про телебачення і радіомовлення») [1].

Ось чому норми, які стосуються використання речових доказів у цивільній справі, можуть міститися не тільки в актах процесуального, а й матеріально характеру. Саме у зв'язку з цим І. В. Решетнікова колись обгрунтовано вказувала, що істотною особливістю законодавчого регулювання доказування є поєднання процесуальних і матеріально-правових джерел [2, 17].

Таким чином, норми, які формують інститут речових доказів у цивільному процесі, зосереджені не тільки у ЦПК, а також і в актах матеріального законодавства. Це застереження є важливим для визначення місця і ролі вказаних правових норм не тільки у структурі інституту речових доказів, а й у системі цивільного процесуального права загалом.

Норми інституту речових доказів у цивільному процесі можуть бути поділені на дві групи залежно від сфери дії: на *загальні* та *спеціальні*.

Практично всі норми інституту речових дока-

зів, які передбачені в ЦПК, є загальними. До спеціальних норм інституту речових доказів належить незначна частина статей ЦПК, зокрема норми, які виділяють такий вид речових доказів, як аудіозапис та відеозапис, що містяться на магнітному, електронному та іншому носії інформації, і специфіку їх дослідження (ч. 2 ст. 65 і ст. 188 ЦПК). Окремо норм, які б вирішували питання специфіки оцінки аудіозапису та відеозапису, в нормах ЦПК немає. Крім того, до спеціальних норм інституту речових доказів також належать норми, що регламентують процедуру огляду речових доказів, які швидко псуються (ст. 141 ЦПК), яка є спеціальною процедурою по відношенню до загальної, передбаченої у ст. 140 ЦПК.

Дуже великий пласт спеціальних норм інституту речових доказів міститься в актах непроцесуального характеру. Оскільки речовим доказом може бути будь-яка річ матеріального світу, у якій зафіксована інформація щодо обставин цивільної справи, то всього спектру нормативних актів, що можуть регламентувати правовий режим, у цій статті назвати неможливо. Загалом норми матеріального права, які мають стосунок до інституту речових доказів у цивільному процесі, визначають питання допустимості окремого предмета матеріального світу як речового доказу до цивільної справи. Оскільки ця спеціальна процедура стосується не всіх предметів, а тільки окремого їх виду, то вважати згадані норми загальними неможливо. Враховуючи їх звужену дію та вирішення процедурних питань при розгляді цивільної справи, вказані норми можна вважати спеціальним.

Отже, незначна частина норм ЦПК, що належать до складу правового інституту речових доказів, є спеціальними, а більшість – мають загальний характер. Водночас усі норми матеріального законодавства, які стосуються питань допустимості тих чи інших видів речових доказів, мають спеціальний характер.

Може виникнути закономірне запитання: а чому, наприклад, норми, які регламентують дослідження або огляд чи зберігання речових доказів не є спеціальними стосовно до норм, які визначають, що таке речові докази? Адже останні норми містяться у розділі ЦПК, який регламентує загальні положення цивільного судочинства, а перші – у тому розділі, який присвячений позовному провадженню як окремому виду цивільного процесу. Безпосереднє розташування правових норм у нормативному акті, в даному разі в ЦПК, абсолютно не впливає на їх характер. Таке розкидування норм інституту речових доказів або свід-

чить про недоліки нормотворчої роботи законодавця, або вказує на обрання ним іншого критерію у розташуванні правових норм, що об'єднуються у правовий інститут. Законодавець у регламентації доказової діяльності в рамках процесуального кодексу завжди обирає два підходи: 1) взаємозв'язок норм загальних та спеціальних; 2) рух судової справи від початку до кінця. Таке подвійне розташування правових норм доказового права не завжди збігається. Наприклад, предмет доказування у цивільному процесі є загальною категорією, визначення якої дається у главі, що стосується стадії судового розгляду цивільної справи (ст. 179 ЦПК), а не у главі, яка регулює загальні питання доказування. Ось чому співвідношення загальних та спеціальних норм повинно проводитися виключно на одному рівні, тобто перебувати на одному рівні системи (у даному разі на рівні правового інституту). Навіть якщо ці норми вирішують різнопредметні завдання (огляд речових доказів, збереження речових доказів, повернення речових доказів тощо), але у рамках одного правового інституту, то перед нами будуть загальні норми, якщо за своїм змістом вони не вказують на специфіку правової регламентації стосовно до якої-небудь загальної процедури. Ці норми повинні охоплювати собою можливість вирішення різнопредметних завдань для системного регулювання всього спектру питань, пов'язаних із використанням речових доказів у цивільному процесі.

Але при визначенні характеру правових норм інституту речових доказів не слід забувати, що над ним є правові конструкції більш високого порядку, що показує зв'язок норм інституту речових доказів у цивільному процесі з нормами більш високого рівня. Враховуючи те, що інститут речових доказів входить до такого структурного об'єднання, як доказове право, а останнє – до галузі цивільного процесуального права, можна говорити про *трирівневий зв'язок правових норм, які утворюють інститут речових доказів*.

1. Взаємозв'язок на рівні правового інституту. Цей взаємозв'язок, виходячи із розташування правових норм на одному рівні, автором був детально описаний вище.

2. Взаємозв'язок норм правового інституту речових доказів із нормами доказового права. Доказове право складається із загальної та особливої частини. До загальної частини можна віднести: поняття доказів, належність, допустимість, достовірність, достатність доказів, предмет доказування, обставини, що не підлягають доказуванню, обов'язок доказування, правові презумпції

(загальні положення), витребування і представлення суду письмових і речових доказів, засоби доказування, підстави звільнення осіб від обов'язку давати свідчення в суді, забезпечення доказів, судові доручення, стандарти, стадії доказування. До особливої частини відносять норми про особливості доказування в різних видах судочинства: у позовному, окремому провадженні і провадженнях, що випливають з адміністративно-правових відносин (в Україні в зв'язку зі створенням адміністративних судів даного виду провадження у рамках цивільного процесу вже не існує – *Авт.*); норми, які регламентують особливості доказування на різних стадіях цивільного судочинства [2, 21–22].

Отже, як загальні, так і спеціальні норми інституту речових доказів, які містяться виключно у положеннях ЦПК, включаються у загальну частину доказового права. Навіть специфіка регламентації такого виду речового доказу, як аудіо- та відеозапис, або особливість огляду речових доказів, які швидко псуються, належать до загальної частини доказового права, бо ці норми стосуються або засобів доказування, або стадій доказування. Оскільки особлива частина доказового права стосується доказування в окремих видах цивільного процесу або особливостей доказування на окремих стадіях цивільного процесу, то норми матеріального права інституту речових доказів, що нами були визначені як спеціальні, також включаються до особливої частини доказового права та мають спеціальний характер. Як правильно зазначає І. В. Решетнікова, описуючи особливу частину доказового права, специфіка доказування не може бути повністю відображена в особливій частині цивільного процесуального права. Ті норми про докази, що містяться у нормативних актах матеріального права, там і повинні залишатися, бо вони залишаються невід'ємною частиною матеріально-правових інститутів. Проте суб'єкти доказування постійно будуть апелювати до норм матеріального права в суді при визначенні предмета доказування, обов'язків доказування, допустимості доказів і т. ін. [3, 29].

3. Взаємозв'язок норм інституту речових доказів із нормами галузі цивільного процесуального права. Галузь цивільного процесуального права, незважаючи на відсутність відповідного поділу у структурі ЦПК, у теорії цивільного процесу поділяється на загальну та особливу частини, де остання стосується видів, стадій цивільного процесу, а також цивільного процесу за участі іноземного елемента [4, 13]. Оскільки особливостей застосування інституту речових доказів у інших

видах процесу, які не стосуються позовного провадження, нами не виявлено, то можна сказати, що цей інститут є загальним по відношенню до всіх видів проваджень у цивільних справах. Ось чому не можна віднести норми інституту речових доказів до особливої частини цивільного процесуального права за цим критерієм. Але за критерієм стадій цивільного процесу у структурі норм інституту речових доказів можна віднайти такі, що починають себе проявляти виключно на тих чи інших стадіях процесу, що, у свою чергу, перетворює їх на спеціальні, а не загальні норми на рівні галузі цивільного процесуального права. Наприклад, такі загальні норми інституту речових доказів, як дослідження речових доказів на галузевому рівні, стають спеціальними, бо суд приступає до дослідження будь-яких доказів, у тому числі й речових, на стадії судового розгляду справи (хоча є певні винятки). Тоді як спеціальні норми інституту речових доказів, які стосуються виділення такого їх виду, як аудіо- та відеозапис, мають стосунок до загальної частини цивільного процесуального права, адже ці норми покликані показати всю багатоманітність процесуальних засобів доказування, якими можна оперувати при встановленні обставин справи.

Висновки. Сутність правових норм, які входять до правового інституту речових доказів в

цивільному процесі, змінюється залежно від того, про який рівень правової конструкції йде мова: рівень правового інституту, рівень доказового права чи рівень галузі цивільного процесуального права. Розуміння цих функціональних зв'язків норм інституту речових доказів між собою та з нормами, що утворюють об'єднання правових інститутів чи галузь права, має дуже важливе не тільки теоретичне, а й практичне значення, що виявляється у двох аспектах: 1) у нормотворчому, де законодавець повинен взяти до уваги такі взаємозв'язки при розташуванні правових норм, що стосуються речових доказів у відповідних розділах та главах ЦПК України. Таке розташування повинно в першу чергу бути підпорядковане цілям галузевого регулювання, адже йдеться про галузевий кодифікований акт; далі – цілям об'єднання правових інститутів; і вже потім – меті правового інституту; 2) у правозастосовчому, де суб'єкта правозастосування слід взяти до уваги співвідношення загальних та спеціальних норм. Оскільки у плані використання речових доказів важливо пам'ятати про всі аспекти та особливості їх збирання, дослідження та оцінки, то на перше місце тут виходить рівень правового інституту, який нормативно забезпечує і показує як загальні, так і спеціальні моменти використання речових доказів у цивільному процесі.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Про телебачення і радіомовлення : Закон України від 21 грудня 1993 р. // Відомості Верховної Ради України – 1994. – № 10. – Ст. 43.
2. *Решетникова И. В.* Доказательственное право в российском гражданском судопроизводстве : автореф. дисс. ... докт. юрид. наук / И. В. Решетникова. – Екатеринбург, 1997. – 46 [1] с.
3. *Решетникова И. В.* Курс доказательственного права в российском гражданском судопроизводстве. – М. : Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА-ИНФРА), 2000. – 288 с.
4. Гражданский процесс : учеб. / [Д. Б. Абушенко, В. П. Воложанин, С. К. Загайнова и др.] ; отв. ред. проф. В. В. Ярков. – [5-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Волтерс Клувер, 2004. – 720 с.

Зеленяк А. С. Понятие и структура института вещественных доказательств в гражданском процессе

Раскрывается комплексный характер института вещественных доказательств в гражданском судопроизводстве, характер и место его правовых норм на уровне правового института, доказательного права и отрасли гражданского процессуального права.

Ключевые слова: вещественные доказательства, институт права, общие и специальные нормы, гражданский процесс

Zelenyak Arthur. A concept and structure of the institute of material proofs in civil procedure

The complexity of the institute of evidence in civil proceedings, the nature and place of its standards at the level of the legal institution of evidence and the sphere of civil procedure are revealed in this article.

Key words: evidence, institute of law, general and special rules, civil procedure